

розвитку свободи особистості; змагальність ставала об'єктивною підставою зростаючого самоусвідомлення.

Явищами справжньої свободи І. Франко вбачає свободу слова, розвиток науки і віри “у суспільстві рівних народів”, а підставою реальності свободи вважає економічні чинники, хоча їх і розглядають як менш важливі не тому, що вони насправді не важливі, а тому, що, на думку філософа, “вони будуть улагоджені *по-людськи*, скоро люди перестануть бути панамі і слугами, а стануть *тільки людьми*” [7: т. 45: 139]. Соціолог має підстави закинути авторові поданої думки докір щодо ідеалізації людини, оскільки історія людства є не демонстрацією поступливості і взаємопорозуміння, а сповнена змагальності воля за владу та панування. Хочеться, однак, акцентувати увагу на вираженій повазі до людини філософа-гуманіста. Він бачив людину у перспективі її розвитку – творчою силою без будь-яких попередніх обмежень, у тім числі, і в першу чергу, у самовияві морального добра.

Література:

1. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1993.
2. Забужко О. Une princesse lointaine: Леся Українка як культурно-інтерпретаційна проблема // Слово і час. – 2001. – № 2.
3. Кант И. Критика способности суждения // Соч.: В 6 томах. – Москва, 1965. – Т. 4. – Ч. 1.
4. Мазепа В. Еліта та народні маси у соціальній філософії Івана Франка // Філософська думка. – 2001. – № 6.
5. Нечипорук А. Іван Франко про походження та соціальну суть моралі // Іван Франко. Статті і матеріали. Зб. 11. – Львів, 1964.
6. Тихолоз Б. Іван Франко – філософ // Сучасність. – 2002. – № 12.
7. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Євген Прісовський (Odesa)

Іван Франко про любов, честь, роботу як моральні основи людського буття

Сьогодні ми по-новому читаємо І. Франка, розвінчуємо міфи, створені про нього комуністично заангажованою наукою. Одним із таких міфів, що спотворюють Франків образ, є уявлення про нього як про непорушного матеріаліста. Тим часом він, замолоду перехворівши на вульгарний марксистський економічний матеріалізм, у зрілі роки говорить про пріоритетність духовного начала, ідеалів, які й кличуть людину до роботи уже в галузі створення матеріальних благ: “Для Маркса і його прихильників історія людської цивілізації, то була поперед усього історія продукції... Що гонить чоловіка до продукції, до витворювання економічних дібр? Чи самі тільки потреби жолудка? Очевидно, що ні, а цілий комплекс його фізичних

і духовних потреб, який бажає собі заспокоєння. Продукція, невпинна і чимраз інтенсивніша культурна праця – се вплив потреб і ідеалів суспільності. Тільки там, де ті ідеали живі, розвиваються і пнуться чимраз вище, маємо й прогресивну і чимраз інтенсивнішу матеріальну продукцію. Де нема росту, розвитку, боротьби і конкуренції в сфері ідеалів, там і продукція попадає в китайський застіг” [2: т. 45: 283–284].

Ідеальне, духовне начало було для І. Франка основою людського буття, основою взаємин між людьми. Не класові, колективістські інтереси, а інтереси індивідуальні, особистісні, з яких потім виростають і інтереси суспільства, вважав І. Франко пріоритетними. “Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації” [2: т. 45: 345]. Так, не класи, а, перш за все, родина, далі – громада й, нарешті – нація. Ось що дає людині відчуття щастя. А ще, вважав він, основою людських взаємин має бути любов у широкому розумінні цього слова: любов до коханої, дружини, дітей, родини, врешті, – до України. Ця думка пронизує і всю поетичну творчість І. Франка. Особливо чітко висловлена вона у збірці “Мій Ізмарагд”. Вдаючись до гостроасоціативного ходу, він порівнює любов із сіллю, яку обов’язково треба додавати до страв, аби надати їм смаку, позбавити їх буденної прісності. Так і любов прикрашає життя, дає йому зміст, освячує кожную мить буття твого високим, неперехідним змістом:

Коли обід хтось славний зготував,
Наїдки найдобріні та напінки,
Царя самого в гості завізав,
А солі не додав до страв, –
Які ж із них пожитки?

Отакий і той, що наложив печать
На серце: сам, без дружньої розмови
Жиє для себе – хоч би був не знаць
Як чесний, не приблизиться на п’ядь
До бога без любови.

Вся чеснота, весь труд його марний,
Молитва, піст і жертви всі й тривога, –
Все те, мов пил, розвіє суд страшний!
Одна любов з них зробить скарб цінний
Перед престолом бога [2: т. 2: 189].

Поняття “любов” водночас має в І. Франка конкретний зміст. В ім’я правди, волі, честі треба рішуче видаляти з тіла суспільства злякисні пухлини неправди, брехні, рабства. Поет вдається знову ж до гостроасоціативних порівнянь, аби увиразнити цю думку про потребу вимогливої, активної, дійової любові, яка охоплює боротьбу проти всього мерзенного, потворного, негідного в житті:

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плекає?

Так, що всі зайві парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору.

... ворог божий, ворог правди й волі
Не варт любові вашої ніколи [2: т. 2: 189–190].

Ще гостріше ідея любові конкретизується в роздумах про життя у всій його багатогранності, в соціально-етичних вимогах, які ставить поет перед людиною, будуючи строфу як градаційний ряд, де після думки про майнові потреби, про любов до дружини, після вимоги берегти себе як особистість на вищому шаблі градаційного ряду стоїть любов до України:

Бережи маєток про чорну годину,
Та віддай маєток за вірну дружину;
А себе довічно бережи без впину,
Та віддай майно і жінку й себе за Вкраїну [2: т. 2: 201].

“Мій Ізмарagd” – книга, яка засвідчила найширші можливості української літератури, яка спростувала шовіністичні уявлення про неї як про літературу лише суто сільську. І. Франко ствердив, що нашому письменству до снаги постановка й розв’язання найглибших вічних соціально-етичних, філософських проблем. Одною з таких є проблема добра й зла, розв’язання якої, вважає І. Франко, потребує знову ж активної життєвої позиції, а не розм’якшеного добрячства, прагнення догодити всім і всьому. Думка поета полемічно загострена, вона знаходить вираз в афористичній формі, коли кожне речення виражає етичну формулу, етичний закон:

Хто з всім добрий хоче бути,
Той швидко втратить добрий путь.

Не може при добрі той жити,
Хто хоче злу й добру служить.

Бо хтівши догодить обом,
Він швидко стане зла рабом [2: т. 2: 204].

Проблема добра і зла органічно поєднується в І. Франка з проблемою людської совісті, честі, якою, в першу чергу, має керуватися людина на всіх етапах свого життя. Реалістичним поглядом дивлячись на буття людське, І. Франко саме честь ставить понад усе, вважаючи, що, втративши її, втрачаєш сенс життя, воно нічого не варте, якщо ти розтратив, ідучи складними життєвими дорогами, свою честь:

Хто в першій чвертині життя
Знання не здобув,
А в другій чвертині життя
Майна не здобув,
А в третій чвертині життя

Хто чесним не був,
Той скаже в четвертій: “Бодай
Я в світі не був!” [2: т. 2: 199]

І. Франко порушує і широкі проблеми соціального буття особи й суспільства. Його тривожить думка про те, що ж є гарантом невідворотності поступу на складних, часто навіть трагічних шляхах розвитку людства. І цим гарантом він вважає високу громадянську свідомість, честь кожної особистості й цілого народу. Думка знаходить вираз знову ж у чітких, лаконічних рядках строфи – улюбленого Франкового жанру, коли ідею подано саме у вигляді, як то вже зазначалося вище, соціально-етичного закону, соціально-етичної формули:

Не звикай утертими стежками
Йти за другим сліпо, як у дим,
Бо як стануть пастухи вовками,
Треба вівцям пастися й самим [2: т. 2: 201].

Так, історія знає безліч таких трагічних, навіть соціально катастрофічних ситуацій, коли “пастухи” громади стають її “вовками”. І, якщо людство все ж долає ці катастрофічні ситуації і йде вперед, то це тому, що людська, громадянська самосвідомість, особиста відповідальність, честь людини й народу не згасають, а такі перемагають усі найнесприятливіші обставини.

У циклах, із яких зазвичай складаються Франкові збірки, бачимо боріння й розвиток думки та почуття. Так, закономірно за “Каменярами”, твором гостроконфліктним, що живописує напругу запеклої боротьби, подано сповнений гармонійного настрою, гармонійних почуттів і думок вірш “Ідилія”, герої якого – двійко дітей, брат і сестра, котрі, “побравшись за руки, тихо / І радісно, без огляду й тривоги / Ідуть навстрічу сонцю золотому” [2: т. 1: 71]. Це – символ тієї гармонії, любові, до якої людство йде через конфлікти, через боротьбу, що якраз і ведеться заради торжества гармонійних, любовних начал у житті особи й суспільства.

І все ж наскрізним мотивом життя і творчості І. Франка є мотив боротьби, вічного протистояння, вічного двобою правди, добра і деспотичної сили, зла. Він переосмислює латинську сентенцію “Semper idem!” (“Завжди те саме”) з її фаталістичним ствердженням незмінності в житті, приреченості людини на вічний хід від життя до смерті й, отож, і ствердження думки про безперспективність, марність усяких змагань: адже все одно, що б не робив, у кінці шляху на тебе чекає невблаганна смерть. Франкове ж “Semper idem!” – це завжди боротьба, це вічний неспокій, це безконечний бій, це незмінна віра в силу людського духу, в його безсмертя:

Против рожна перти,
Против хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести!
Правда проти сили!
Боем проти зла!

Між народ похилий
Вольності слова! [2: т. 1: 55]

Будучи вічним, невтомним трудівником, що завжди бажав “працювать, працювать, працювати, в праці сконать” [2: т. 1: 29] (теж бажання, висловлене ще в молодому віці), І. Франко утверджує в зрілі роки працю як основу людського буття:

Суспільна праця довга, утяжлива,
зате ж плідна, та, головно, вона
одна лиш може заповнить без дива
життя людини, бо вона одна
всіх сил, всіх дум, чуття, стремління людини
жадає, їх вичерпує до дна.
Вона одна бере нам все щоднини
і все дає, бо в’яже нас тісніш
з людьми, як діти спільної родини [2: т. 3: 14–16].

Постать І. Франка – людини, поета, громадянина – вельми складна, багатогранна. Будучи поетом боротьби, розкривши характер людини-борця, вічного революціонера, каменяра, він так само глибоко дослідив найтонші й найрозмаїтіші порухи людської душі, коли говорив про вічне почуття кохання, яке дає зміст життю, облагороджує людину. М. Коцюбинський писав: “Трагізм особистого життя часто вплітається в терновий вінець життя народного. У Франка є прекрасна річ – лірична драма “Зів’яле листя”. Це такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв” [1: 539]. Про “Зів’яле листя” написано вже багато. Отож, скажемо лише головне: у збірці досліджено й діалектику душі самого автора, й діалектику душі його коханої, розкрито таємниці їхніх душ. Найтиповіший у цьому розумінні вірш “Чого являєшся мені у сні?” Це зразок органічного поєднання народнопісенної поетики з найсучаснішими досягненнями віршування. Народно-пісенні епітети, порівняння (“Чудові очі ті ясні, Сумні, Немов криниці дно студене...”), разом з тим – рвучкі ритми, рвані речення, укорочені рядки, що дають можливість передати нервовий, збуджений стан людини на межі нервового ХХ ст. І. Франко досліджує духовний стан коханої, чистої й гордої, ніжної й недосягненої, що згордувала ним, що надірвала серце, й власний духовний стан – мужчини, що ставить до коханої невимовно цнотливо, але водночас не приховує і свого такого природного, тілесного бажання зазнати “того дива золотого... щастя молодого, Бажаного, страшного того Гріха!” [2: т. 2: 147–148]. Оце винесене в окремий рядок слово “Гріха!” розкриває всю непогамовність любовної спраги автора, який, будучи поетом із поетів, цнотливцем із цнотливців, ніколи не був святенником, ханжею і гранично відверто висловлював усю силу свого бажання, бажання повної єдності з коханою.

Центральний конфлікт “Зів’ялого листя”, який дає зрозуміти душу й ліричного героя, котрий вирішив, що “не варто жити, Життям не варто дорожити, Тебе

утративши навек, Я чую се – єдиний лік, Се кулька в лоб”, та душу самого автора. Це конфлікт між почуттями ображеного, зневаженого жінкою чоловіка та благо-родством поета. Ображений чоловік знаходить найжахливіші слова прокльону на адресу тієї, що зневажила його, прокльону, від якого (автор вживає тут найбільш гіперболічні метафоричні образи),

Тюрмою б весь зробився світ
І в лоні мами гиб би плід, –
І сей проклин, душе моя,
Хотів на тебе кинуть я
За насміх твій, за весь твій чар,
За той болючий, клятий дар –
З тернових колочок букет.

Та тут слово перебирає поет, для якого жінка, навіть якщо вона відторгла твою любов, насміялася з тебе, все одно є найсвятішою святинею, найчистішою красою, бо вона – жінка – джерело життя:

Та в серці мойому поет
Бунтуєсь, плаче, мов дитя,
Для нього ти краса життя,
Струя чуття, пісень пора –
Проклин у горлі завмира [2: т. 2: 160–161].

Ключ до розуміння душі автора дає передостанній вірш збірки, що випадає з суто інтимної настроєності “Зів’ялого листя” й дає уявлення про філософську, соціально-етичну програму І. Франка, – “Самовбійство, – се трусість”. Поет ставить проблему морального закону, який керує людиною, і вважає, що сама людина, якщо вона чинить свідомо, є для себе найвищим моральним законом. Тільки вона та ще “Такий, що мене зна Ще ліпше, ніж я”, тобто кохана й одностуді, мають право на оцінку її вчинків, на вищий суд, що й буде найсправедливішим.

Коли знаєш, що чиниш –
Блаженний єси;
А не знаєш, що чиниш –
Проклятий єси.
Коли знаєш, що чиниш –
Закон твій – ти сам;
А не знаєш, що чиниш –
Закон є твій пан [2: т. 2: 173–174].

Отже, свідомість, честь незалежної особистості та її друзів-одностудів і, оче-видно, ще коханої – найвищий життєвий закон.

Для творів останнього десятиліття Франкового життя особливо характерним є поєднання відверто гострої публіцистичності з філософською заглибленістю. Ця риса найчіткіше виявилась у циклі “На старі теми” (збірка “Semper tiro”).

У вірші “Блаженний муж, що йде на суд неправих...” поет протиставляє ідеї епіграфа з Біблії “Блаженъ мужъ, иже не идетъ на совѣтъ нечестивыхъ” – ідеї відстороненості від спілкування з силами зла, свою ідею активного втручання в життя, коли борець має не чекати на сприятливі обставини, має йти навіть у ворожий табір і вербувати собі там однодумців, має всупереч обставинам і середовищу боротися за правду. І. Франко, суворо реалістичним поглядом дивлячись на життя, бачить, що на борця чекають і нерозуміння, прокляття, переслідування, але він повинен усе здолати силою свого революційного сумління, честі і щодня робити своє діло. Ця ідея знову ж увиразнюється через вживання фігури анафори “Блажений муж”, котра в останній строфі стає ще більш узагальнюючою – “Блаженні всі”:

Блаженні всі, котрі не знали годі,
Коли о правду й справедливість ходить:
Хоч пам'ять їх загине у народі,
То кров їх кров людства убагородить [2: т. 3: 149].

Якщо в цьому вірші створено й духовний автопортрет І. Франка, й узагальнений образ борця за правду, то в наступному вірші “Було се три дні перед моїм шлюбом” ця ж думка про беззавітне служіння ідеям добра, правди, честі висловлюється через образ поета, який, теж усупереч глухоті, невдячності, нерозумінню, неприйняттю його думок, мусить робити своє діло, мусить стати глашатаєм Божої істини:

Не безуспішно будеш працювати,
А серце в тобі я скріплю слабе.
Твоїми говоритиму устами
До всіх народів і до всіх віків,
Твоїми я тернистими стежками
Вестиму своїх вибраних борців.

Тобою я навчу їх відрікатися
Життя і світа для високих дум,
Сучасних нужд, погорди не лякається,
У світлу ціль зостріливши весь ум [2: т. 3: 150].

Саме таким глашатаєм став на віки І. Франко. У “Передньому слові” до збірки “Із літ моєї молодости” він пише 2 травня 1913 року, сам точно визначаючи суть свого життя, своєї творчості: “Та скрізь і завсігди у мене була одна провідна думка – служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям. Тим двом провідним зорям я, здається, не спроневірився досі ніколи і не спроневірюся, доки мого життя” [2: т. 3: 282].

Незадовго до свого смертного часу, 3 лютого 1916 року, він пише вірш, котрий можна сприйняти як його ідейно-творче кредо, як його заповіт і поетові, й кожній чесній людині, а саме – честь має бути найвизначальнішою рисою особистості.

Не мовчи, коли, гордо пишаючись,
Велегласно брехня гомонить.

Коли, горем чужим утішаючись,
Зависть, наче оса та, бринить,
І сичить клевета, мов гадюка в корчи, –
Не мовчи!
Говори, коли серце твоє підіймається
Нетерплячою правди й добра,
Говори, хай слів твоїх розумних жахається
Слямазарність, бездарність стара,
Хоч би ушам глухим, до німої гори, –
Говори! [2: т. 3: 393]

Коли бачиш автограф цього передсмертного вірша, бачиш ці буквочки, що, як черв'ячки, розповзлися по папері, буквочки, які ледве можна прочитати, стає аж фізично боляче, бо відчуваєш, що їх вивела слабка, недужа рука смертельно хворого поета, котра ледве тримала перо. Але ж цією рукою водив гордий, нескорений, безсмертний Дух Борця і Генія, Дух, що здолав смерть.

Іще 14 липня 1883 року І. Франко написав пророчі рядки, в яких – велика правда про те, що визначало суть його життя і його творчості, суть його характеру, як людини, письменника, вченого, громадянина:

Пісня і праця – великі дві сили!
Їм я до скону бажаю служити;
Череп розбитий – як ляжу в могилі,
Ними лиш зможу й для правнуків жити [2: т. 1: 75].

Так, людина смертна, але діло її, її “пісня і праця” безсмертні і є для нас вічним дороговказом – естетичним, етичним, громадянським. Таким дороговказом стали для нас життя і творчість І. Франка.

Література:

1. Матеріали до вивчення історії української літератури. – К., 1960. – Т. 3.
2. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Анатолій Павко (Київ)

Феномен Івана Франка

До постаті “вічного революціонера”, яка вже давно стала символом незламності і мужності, не згасає інтерес сучасників. У свідомості багатьох поколінь глибоко відклався афоризм І. Франка: “Лупайте сю скалу, нехай ні жар, ні холод не спинить вас”. Він став основним лейтмотивом життя Великого Каменяра, провідною зорею у його науковій, літературній, громадсько-політичній діяльності.